

РОЗДІЛ 9.
ДОСВІД ГРОМАДСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ УКРАЇНСЬКОГО
СЕЛЯНСТВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. : НА ПРИКЛАДІ
СТАТУТНИХ ТОВАРИСТВ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ

Розвиток сучасного українського суспільства нерозривно пов'язаний та частково залежить від наявності громадської ініціативи й активного функціонування особливих груп населення, члени яких об'єднуються на принципах самоорганізації та інституціоналізуються в процесі своєї діяльності. Такими утвореннями є, зокрема, громадські організації – добровільні об'єднання фізичних (та/або юридичних осіб приватного права) осіб для здійснення і захисту прав і свобод, задоволення суспільних (економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших) інтересів. Громадські організації, з одного боку, здійснюють вплив на процес становлення громадянського суспільства та процеси демократичного розвитку держави, а з іншого – самі є частиною громадянського суспільства, разом із політичними інститутами та економічними процесами. Громадянське суспільство в сучасній Україні формує сферу громадської активності – площини, у межах якої з'являється можливість для самореалізації інтересів, прав і свобод кожного громадянина держави. Концепт «громадянське суспільство», зважаючи на політичні та соціально-економічні чинники відповідного періоду, ми розглядаємо як простір, який існує між індивідом та державою. І громадські товариства є складовою такого простору.

Для усвідомлення ролі та місця громадських об'єднань у сучасному українському суспільстві, важливо знати і розуміти історичну традицію їхнього виникнення, виокремлювати специфіку діяльності міських та сільських статутних товариств, усвідомлювати їхній зв'язок із окремими економічними або політичними структурами.

В Україні поява громадських об'єднань (товариств) розпочалась із другої половини ХІХ ст., а на початку ХХ ст. – зафіксовано максимальну кількість таких товариств, які діяли майже в усіх сферах тогочасного життя. Традиційно вияви громадянської активності щодо

самогуртування з метою реалізації власних інтересів відбуваються одночасно зі стрімкими змінами в політичних та економічних структурах держави.

Актуальність проблематики виникнення та функціонування громадських товариств, як необхідного структурного елемента громадянського суспільства, визначається кількома чинниками. По-перше, потребами пошуку шляхів удосконалення суспільних процесів, і, зокрема, в сучасних умовах боротьби за територіальну цілісність та державність України. На початку ХХ ст. українське селянство, так само як і міська інтелігенція, міщани, робітники, виявило себе активним учасником нової громадської хвилі, виборюючи та забезпечуючи реалізацію своїх законних інтересів через діяльність у добровільних статутних об'єднаннях. Завдяки усвідомленню необхідності та важливості своєї участі у процесах змін, селяни ініціювали створення громадських товариств у економічній, соціальній та культурній сферах. Їхнє територіальне охоплення, напрями, масштаби та результати діяльності є безпосереднім прикладом для сучасного сільського громадського руху. Нині історичний розвиток України вимагає розробки нових концептуальних підходів до теоретичного обґрунтування і практичного втілення в життя наукових програм, які б визначали мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку держави. По друге, зважаючи на появу тенденції активного сплеску й діяльності громадських груп та організацій у сучасному українському соціумі, необхідно враховувати й практики української громадської ініціативи протягом історичного поступу. Українці вже проходили етап у якому зароджувались процеси формування громадянського простору, і офіційні статутні громадські товариства були важливою складовою цього простору. В українських губерніях Російської імперії у цей період у містах та селах формувалася своєрідний простір, в якому існувала можливість для кожного жителя реалізувати себе як громадянина та особистість. На нашу думку, одним із наслідків проведення соціально-економічних та політичних реформ у досліджуваній період, було створення не лише міського особливого громадського середовища, але й сільського. Одним із його елементів ми

визнаємо сільські добровільні офіційні (легальні) статутні громадські організації. Їхнє виникнення та функціонування відбувалося в межах загальноросійського законодавства. Наголосимо, що в межах українських земель, які входили до складу Австро-Угорської імперії, паралельно теж відбувався поступ громадських організацій, мета, статутні завдання, напрями діяльності яких мали власні особливості.

У 2015 р. був підписаний Указ Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [7], а у 2019 р. Указ Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [8], у яких у т.ч. були виписані функції та обов'язки громадянського суспільства. Головною передумовою проведення реформ та розвитку суспільства є суспільний договір між владою, бізнесом, та громадянським суспільством, де кожна сторона має свою зону відповідальності. Відповідальність влади вбачається у проведенні реформ, забезпеченні балансу інтересів між громадянським суспільством, державою і бізнесом, гарантуючи дотримання прав людини. Відповідальність бізнесу полягає у підтримці та розвитку держави, бізнес-середовища та громадянського суспільства, сплаті податків, здійсненні ефективного інвестування в економіку держави, дотриманні принципів чесної праці та конкуренції. А відповідальність громадянського суспільства знаходиться у площині контролю влади та організації життєвого простору відповідно до чинного законодавства.

По-третє, з огляду на окреслене вище, актуальності набувають дослідження з історії виникнення, розвитку, функціонування громадських товариств різної спрямованості як чинники формування громадянського простору. Сучасний український історіографічний простір насичений роботами, об'єктом дослідження яких є статутні громадські товариства, діяльність яких була спрямована і реалізовувалась, у переважній більшості, на місто й у межах міст. Довгий час сільські громадські організації не виділялись як окремий і особливий, а тому унікальний, пласт громадської ініціативи. Вивчення специфіки процесів реалізації інтересів сільського населення України на початку ХХ ст. дає можливість зрозуміти суспільні, культурні, моральні пріоритети минулого й, за необхідності, застосувати практики минулого до сучасності. Українське селянство, так само як і міська інтелігенція, міщани, робітники, виявило себе активним учасником

нової суспільної хвилі, виборюючи та забезпечуючи реалізацію своїх законних інтересів у тому числі й через діяльність у громадських організаціях.

Сільський організований сегмент є органічною складовою загальної мережі статутних громадських товариств визначеного хронологічного періоду. До діапазону сільських статутних об'єднань ми залуцаємо сільськогосподарські товариства агропросвітницького спрямування, товариства благоустрою, товариства тверезості, товариства допомоги малозабезпеченим учням, культурно-просвітницькі товариства, музично-вокально-драматичні товариства, товариства з організації та утримання народних будинків, філій товариств землеробських колоній і ремісничих притулків, благодійних товариств тощо.

Активність селянської громади є природним маркером громадської свідомості, засобом самоствердження та самореалізації в соціокультурному просторі. Визначальним підходом до розуміння виникнення, становлення та розвитку української сільської громадської ініціативи є з'ясування її місця в практиці селянської революції початку ХХ ст. Також для розуміння процесів виникнення, становлення та розвитку української сільської статутної громадської ініціативи є усвідомлення його місця в практиці формування (прото)громадянського суспільства, окремі ознаки якого було зафіксовано в Російській імперії на початку ХХ ст. «Важливою складовою такого процесу, за словами українського філософа А. Карася, – було і є формування інституцій селянського громадянського суспільства, чи принаймні його протогромадянських форм» [2]. Сучасна дослідниця С. Маркова, у розрізі зазначеної проблематики, стверджує про наявність «елементів громадянського суспільства на селі» та вводить термін «парагромадянське селянське суспільство на початку ХХ ст.» [4]. Українське селянство у своїй історичній традиції утворювало соціальні структури, які ґрунтувались «на основі власного сприйняття, зумовленого не лише потребами агрогосподарства, але також потребами кращого життя, доквілля, врешті, культури» [4, 312]. Селянське гуртування було іншим і відмінним від міського. І, разом із тим, констатуємо, поділяючи погляд А. Карася, що поняття (прото)громадянське суспільство і, відповідно, його складові, не

доцільно зводити лише до міста, до місця та до міського способу існування громадян. Адже громадська активність селян була складовою громадської активності єдиної територіальної спільноти. При цьому ми усвідомлюємо, що кількість сільських громадських об'єднань, їхній діяльнісний діапазон, рівень залученості до них населення, практичні результати функціонування не можуть бути порівняні з аналогічними міськими об'єднаннями. Також, у розрізі поставленої проблематики, ми застосовуємо і термін «громадянське суспільство» у визначенні, яке надав Ю. Габермас – це громадська сфера, яка займає проміжне місце між особистістю та державою, і у якій здійснювалась їхня комунікація та формувалась громадськість з її інститутами: кав'ярні, клуби, гуртки, товариства. Ю. Габермас також застосував термін «публічна сфера» або «сфера згрупованих у публіку осіб» [1, с. 71].

Право громадян на свободу об'єднання в Російській імперії, як юридична норма, існувало і до 1905 р. Навіть за наявності чималих перешкод, у т.ч. і великої можливості відмови в реєстрації об'єднання, але за факту ініціативи, зокрема й необхідних умов (скоріше нагальних потреб), мережу громадських об'єднань до 1914 р. загалом було сформовано. Питання в іншій площині. Наскільки така мережа була всеохоплюючою, зважаючи на географічний, релігійний та національний чинники. Звичайно, «Тимчасові правила про товариства та спілки» від 4.03.1905 р. стали стимулюючим кроком до появи у т.ч. і добровільних статутних громадських об'єднань.

З 1 січня 2013 р. в Україні діють норми Закону, який забезпечує право громадян на свободу об'єднання – «Про громадські об'єднання». Цей закон у ст. 1 визначає правову та організаційні засади реалізації права на свободу утворення, реєстрації, діяльності та припинення дій громадських об'єднань. Згідно нього, громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. За організаційно-правовою формою громадське об'єднання поділяється на громадську організацію (засновниками та членами якої є фізичні особи) та громадську спілку (засновниками якої є юридичні особи приватного права, а членами можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи). У

положеннях ст. 3 громадська організація визначається як «об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів». Громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку. Згідно «Тимчасових правил про товариства та спілки» від 1906 р. усі громадські об'єднання називалися «товариством», зокрема: «Товариством визнається об'єднання декількох осіб, які не мають на меті отримання прибутку від будь-якого виду діяльності, а спілкою – об'єднання двох або декількох таких товариств, безпосередньо або через представництво» [6, с. 3]. Таким чином, терміни «громадське об'єднання» (у розумінні здійснення та захисту прав і свобод громадянина) та «громадське товариство» (у розумінні непідприємницького характеру діяльності) можуть бути застосовані до характеристики частини добровільних сільських статутних об'єднань початку кінця XIX – початку XX ст.

Варто також зауважити, що у зазначений час термін «громадський» розумівся у значення «недержавний», небюрократичний. Відповідно, громадськими організаціями моли називати й статутні добровільні об'єднання і органи місцевого самоуправління. У сільському середовищі поняття «громадське» застосовувалось у значення «суспільний»: «Людина не може жити без громади. Усе, починаючи з мови, усяке добро, усяке придбання й усяка надія – усе те виробилося у громаді. Коли ж громадське життя занепадає, зникає, тоді настають ознаки наче якоїсь хвороби» [3].

Цілком підтримуємо думку українського філософа А. Карася про те, що тема громадянського суспільства не може бути обмежена, а тим більше вичерпана, ні неурядовими організаціями, ні мережею відносин між організаціями поза державним контролем, ні економікою та ринком. Громадянське суспільство – це значно складніше явище; воно існує в стані процесуальності, підлягає змінам і пов'язане з дискурсивними, інтелектуальними і культурними чинниками, фільтрами та практиками [2, с. 31]. Ми лише визнаємо одним із елементів громадянського суспільства добровільні статутні об'єднання

громадян, які виникали і функціонували на основах самоорганізації, знаходилися поза державою та позаекономікою й надавали кожному громадянину можливість самостійно висловлювати та реалізовувати свої різнопланові інтереси.

Проведений аналіз досліджень сучасних українських науковців з питань соціальних, економічних та культурних змін в селянському середовищі, і, зокрема, функціонування громадських товариств в Україні на початку ХХ ст., дає змогу стверджувати, що (прото)громадянське селянське суспільство на останньому етапі існування Російської імперії було достатньо життєдайним. Однією з ознак (прото)громадянського селянського суспільства, яка свідчить на користь зазначеної вище тези, є наявність, чисельність та результативність роботи сільських добровільних статутних організацій [1].

На початку ХХ ст. в українському селі відбувався процес становлення статутних громадських організацій, серед яких діяли такі, що займалися питаннями розвитку сільського господарства через розповсюдження прикладного знання та вдосконалені способи виробництва, турбувалися про благоустрій і пожежне забезпечення населених пунктів, займалися благодійністю, опікунством, просвітництвом тощо. Мережа сільських статутних громадських товариств була важливою складовою процесу формування громадянського суспільства в Україні на початку ХХ ст., явищем освітньо-просвітницького спрямування. Саме з метою комплексного розуміння історії сільських громадських об'єднань, варто досліджувати їхню діяльність протягом усього періоду функціонування. За результатами наших досліджень наприкінці ХІХ – та на початку ХХ ст. у сільській місцевості Лівобережжя (ми беремо волосні та підпорядковані ним адміністративно-територіальні одиниці) свою діяльність проводили наступні статутні громадські об'єднання: сільськогосподарські товариства, товариства благоустрою, добровільні пожежні товариства та добровільні пожежні дружини, сільські філії загальноросійських товариств, товариства тверезості, благодійні та просвітницькі об'єднання. Окремі з названих типів товариств поділяються на кілька видів.

Відкритим у межах сучасної історичної науки залишається питання визначення мінімальної межі кількісних показників громадських об'єднань. Традиційно вважається, що громадський рух, складовою якого були і є громадські організації, може виникати за «достатнього масиву» недержавних об'єднань. Поняття «достатнього масиву» в сучасній історіографії не окреслено визначеними критеріями, воно носить ознаки певної розмитості. Який показник повинен бути орієнтиром для науковців – наявність громадського об'єднання у кожному губернському, повітовому та волосному центрі; чи представленість громадських об'єднань у різних сферах соціально-культурного життя (від благодійності до захисту прав тварин); чи кількісне співвідношення членів товариств до загальної кількості мешканців країни і т.д.? У розрізі дослідження мінімально критична маса громадських об'єднань, насамперед сільськогосподарських, визначається кількісними та територіальними показниками. Для формування нової агрокультурної свідомості початку ХХ ст. потрібно було залучити до громадської статутної ініціативи найбільш активних селян, тих, які користувалися авторитетом та повагою серед громади, а вони вже через названі чинники та свою діяльність – інших. Стверджуємо, що наявність у кожному повітовому та волосному адміністративно-територіальному центрі сільськогосподарського об'єднання та ще 2–3 громадських організацій у волості були тією мінімальною кількістю, яка є необхідною для твердження про існування сільського добровільного статутного руху на Лівобережжі України на початку ХХ ст. Разом з тим, встановлено, що показники просвітницького агрокультурного руху, не говорячи вже про благодійний, культурно-освітній, пожежний та інші, значно відставали від показників кооперативного гуртування в одному й тому ж регіоні.

Одним із принципів формування та функціонування громадянського суспільства є наявність діалогу між громадянами, між соціальним верствами, між соціальними, економічними та політичними структурами. Такий діалог не передбачає майбутню трансформацію чи асиміляцію іншої сторони. Беззаперечним у ньому є право усіх учасників зберігати свою ідентичність. Громадські організації своєю діяльністю, з одного боку, заповнили вільну нішу в тих галузях, яким держава не приділяла достатньої уваги, з іншого – вони стали певним

союзником держави, допомагаючи їй реалізувати свої особисті інтереси і покращити ситуацію на місцях.

Недержавні та неприбуткові організації, діяльність яких відбувається в умовах громадянського суспільства традиційно називають «третім сектором» на протигагу державному та економічному. На початку ХХ ст. у межах України на сільському адміністративно-територіальному рівні сформувався консолідований громадський рух, який включав у себе окремі, взаємно не підпорядковані, але взаємодіючі громадські організації.

На 1 січня 1912 р. в Російській імперії нараховувалось 3371 сільськогосподарських товариств у співвідношенні 2874 загальних та 497 профільних організацій. У 5 українських губерніях показники громадського статутного гуртування визначалися 278 сільськогосподарських товариств, з яких 249 загальних та 29 профільних (Катеринославська – 60 сільськогосподарських товариств, Київська – 31 сільськогосподарських товариств, Харківська – 60 сільськогосподарських товариств, Херсонська – 61 сільськогосподарське товариство, Чернігівська – 66 сільськогосподарських товариств). Полтавська губернія показала приріст у понад 50 сільськогосподарських товариств, зокрема загальних нараховувалось 251 та профільних 3, що сумарно складало 254 об'єднання. Власне Полтавська губернія за кількістю сільськогосподарських товариств обійшла не лише українські губернії, але й була лідером на загальноросійському просторі. Це вперше сталося у 1910 р. Також вона була серед лідерів не лише за загальною кількістю агропросвітних організацій, але й за кількістю об'єднань малого територіального радіусу дій, тобто сільських. Цей факт і викликає безпосередній інтерес у дослідників, стимулюючи їх вивчати передумови та причини таких результатів селянського гуртування.

На наше переконання динаміка появи сільськогосподарських товариств відповідала тим економічним та соціально-культурно трансформаціям, які відбувалися в аграрному секторі України.

Традиційно в історіографії останніми кількісними показниками, якими оперують історики є дані на кінець 1913 р. або на початок 1914 р. Стосовно сільськогосподарських товариств, то поширеними є такі цифри: напередодні Першої світової війни в межах сучасної України

нараховувалось 1020 організацій, з яких: у Полтавській губернії – 345, у Чернігівській губернії – 134, у Катеринославській губернії – 113, у Таврійській губернії (на Херсонщині – 105, у Таврії – 58), у Харківській губернії – 104, у Подільській губернії – 72, у Київській губернії – 70 та у Волинській губернії – 19 сільськогосподарських товариств. Функціонування статутних об'єднань такого типу в період другої половини 1914–1916 рр. мало свою специфіку, яка полягала у частковому переорієнтуванні поглядів членів товариств на основний зміст їхньої роботи.

Окремо наголосимо на одному із видів сільських агропросвітницьких організацій – товариства бджолярів. У межах українського Лівобережжя така спеціалізація громадських об'єднань не набула великої популярності. Але, при цьому, ми фіксуємо окремі спроби популяризації бджолярської справи. Наприклад через діяльність Подільківського товариства бджолярів Прилуцького повіту Полтавської губернії. Піонером у статутному гуртуванні бджолярів на досліджуваній території виступило Полтавське товариство сільського господарства, в структурі якого було створено фаховий відділ. Позитивна динаміка його роботи, збільшення членів та необхідність популяризації бджолярства як одного із видів сільськогосподарського виробництва сприяли реєстрації вже окремого губернського Полтавського товариства бджолярів.

Важливим типом громадського гуртування у межах сільських адміністративно-територіальних одиниць були Товариства благоустрою. Цей термін – товариство благоустрою – застосовується для позначення добровільних статутних об'єднань фізичних осіб, мета створення яких, у її широкому розумінні, полягала у сприянні благоустрою відповідної території. Змістове навантаження поняття «благоустрой» кожне Товариство визначало індивідуально, але загалом до нього входили дії, які було спрямовано на розвиток початкової освіти, на покращення ситуації в комунальній сфері, у пожежно-санітарному стані тощо. Об'єднувалися мешканці на основі бажання покращити життя у межах селища через: сприяння у відкритті навчальних закладів; охорону громадської й приватної власності; побудову церков, базарів, магазинів, ресторанів, купалень, складів тощо; забезпечення освітленням вулиць та дворів, а загалом «у заходах,

які б сприяли покращенню в економічному, санітарному та пожежному напрямках». До членства подібних товариств запрошувалися «особи обох статей, усіх звань, національностей та віросповідань». В окремих випадках «Статут» передбачав участь лише тих осіб, які володіли нерухомістю в районі діяльності Товариства.

Ще одна категорія сільських статутних об'єднань – добровільні пожежні дружини та добровільні пожежні товариства, діяла у волосних центрах або при сільських фабриках. Нормативно-правові основи щодо створення та діяльності сільських добровільних пожежних дружин було визначено «Типовим статутом сільських пожежних дружин» та «Правилами про запровадження в дію типового статуту сільських пожежних дружин», затверджені міністром внутрішніх справ 5 серпня 1897 р. Згідно них до складу пожежного об'єднання могли входити усі повноправні громадяни, окрім осіб, які не досягли 17 років, військовослужбовці нижчих чинів та особи, обмежені у правах за рішенням суду, а метою заснування сільської добровільної пожежної дружини проголошувалося «попередження та гасіння пожеж». Фінансові кошти пожежних організацій склалися з: членських внесків, грошових субсидій від земств, волосних та сільських громад, відсотків від статутного капіталу, оплати за будівельні та пічні роботи, коштів від вистав, концертів, маскарадів, балів, базарів та лотерей. Відповідно й розподіл коштів міг відбуватися лише за наступними напрямками: придбання та утримання пожежного обозу з кіньми, протипожежного приладдя, придбання обмундирування та спорядження членів-вогнеборців дружини, організація будівельних робіт, у тому числі пічних, із дотриманням правил протипожежної безпеки тощо. Доступні нам тексти «Статутів» сільських добровільних пожежних дружин було затверджено на підставі зазначених вище документів від 1897 р. Станом на 1909 р. у Чернігівській губернії діяло 77 добровільних громадських пожежних об'єднань: 12 – повітових (з яких 1 у губернському центрі), 33 – волосних та 32 позаволосних (у посадах, слободах, містечках, селах і хуторах).

Зазначимо, що на початок ХХ ст. усі товариства тверезості поділяються на два типи – світські та церковнопарафіяльні. У сільській місцевості Лівобережжя нами зафіксована діяльність лише церковнопарафіяльних товариств тверезості. Згідно «Статуту» метою

таких товариств була боротьба з пияцтвом та лихослів'ям, а засобами досягнення мети проголошувалися організація бесід, загальнодоступних лекцій із застосуванням «чарівних ліхтарів», співів, паломництв тощо. Обмеження щодо вступу до Товариства розповсюджувалися лише на осіб молодших за 17 років та на тих, «які займаються продажем хмільних напоїв від себе або за наймом, за винятком продавців державних винних лавок». Товариства тверезості були підзвітні Міністерству внутрішніх справ.

Одним із видів громадської організації є благодійна організація, діяльність якої має притаманні лише їй особливості. Благодійні організації в українському селі було представлено товариствами допомоги матеріально незабезпеченим учням. Такі товариства створювалися у тих селах, переважно волосних центрах, де діяли початкові заклади Міністерства народної освіти. Мета таких товариств полягала в «патронаті над тими учнями, які не мають матеріальних засобів для забезпечення свого життя та навчання». Напрями діяльності визначалися як: оплата за навчання; безкоштовне забезпечення книгами та посібниками, дозволеними Міністерством народної освіти та духовним відомством, або ж їхній продаж за зменшеною ціною; забезпечення одягом, їжею та помешканням малозабезпечених учнів; сприяння щодо отримання роботи після завершення навчання; фінансова підтримка хворих (медикаменти, виклик лікаря, організація лікування у лікарні); за необхідності організація належного поховального ритуалу. Членами таких товариств могла бути «необмежена кількість осіб обох статей, усіх звань, майнового статку та віросповідань». Діяльність товариств допомоги матеріально незабезпеченим учням базувалася на положеннях «Типового статуту товариств допомоги матеріально незабезпеченим учням» від 27. 11. 1897 р., а після 1906 р. на нормах «Правил про товариства та союзи». Такі об'єднання існували, наприклад, у с. Диканька Полтавської губернії, волосних м-ках Почеп та Семенівка Чернігівської губернії тощо.

Стосовно просвітницьких сільських громадських об'єднань, наприклад осередків «Просвіти», бібліотечних товариств тощо, то їхню діяльність на території Полтавської та Чернігівської губерній до лютого 1917 р. дослідниками не зафіксовано. Натомість підтверджуємо

функціонування поодиноких освітніх товариств, кількох музично-вокально-драматичних об'єднань та товариств, які займалися організацією та утриманням народних будинків.

Отже, на початку ХХ ст. в українському селянському середовищі відбувалися процеси які вплинули на становленням (прото)громадянського селянського суспільства. В ідеальній конфігурації функціонування такого типу суспільства передбачає достатньо високий рівень індивідуальної відповідальності, сформованість та активність громадських сил, їхню здатність до самоуправління. У нових історичних умовах держава розпочала рух на зближення з суспільством, на створення та зміцнення простору між державою та громадянином. Факти реєстрації та діяльності різних типів сільських громадських статутних об'єднань наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у сільській місцевості засвідчують інтерес з боку сільського населення до подібних форм реалізації свого права на об'єднання.

Такі товариства відігравали важливу роль у селянському громадському житті разом із державними структурами, кооперативними об'єднаннями та політичними партіями. В умовах початку ХХ ст. вони розглядаються як осередки, які привертали увагу членів сільської місцевої громади до нагальних проблем і пропонували способи їхнього розв'язання. Селянські громадські товариства виконували роль своєрідних з'єднувальних ланок між органами місцевого самоуправління (земствами) та окремим селянином.

Звернення до історичної традиції у площині виникнення та розгортання діяльності сільських громадських організацій на початку ХХ ст., дає змогу оцінити як її наступність, зв'язок із економічними та політичними структурами; виявити спільний ґрунт, на якому відбувалось функціонування як українських, європейських, так і світових громадських організацій; по-новому осягнути роль та місце громадських організацій у цивілізаційному прогресі українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000. 319 с.

2. Карась А. Громадянське суспільство і Україна: пошук дискурсивного контексту свободи й автентичності // Збірник наукових праць (третій випуск), підготовлений за дослідницькою програмою кафедри філософії «Громадянське суспільство як здійснення свободи». Львів, 2006. С. 5–33.
3. Коваленко Г. Що допоможе? // Вестник Хорольского общества сельского хозяйства. 1913. №18. С. 6–8.
4. Маркова С. В. Українське парагромадянське селянське суспільство на початку ХХ ст.: самоврядні інституції // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 9. С. 312–322.
5. Силка О.З. Громадські об'єднання українського села наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: становлення та діяльність (на матеріалах Лівобережжя). Черкаси : Видавець ФОП Гордієнко Є.І., 2015. 574 с.
6. Справочная книжка об обществах и союзах / сост. В.И. Чарнолуцкий. СПб.: тип. Б.В.Вольфа, 1912. 158 с.
7. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12.01.2015. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
8. Указ Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>